

15. Там само.
16. Там само.
17. Статут районних економічних рад мав бути розроблений Вищою економічною радою окремо та представлений на затвердження Центральної Ради [Робітнича газета. – 1918. – 27 квітня].
18. Робітнича газета. – 1918. – 27 квітня.
19. Там само.
20. Там само. – 28 квітня.

Г.А.Пітик

Колонізація Радянською Росією Наддніпрянської України і селянське питання (грудень 1918–1919 рр.)

Актуальність дослідження даної теми зумовлена необхідністю комплексного й об'єктивного вивчення ідеологічних, політичних та економічних передумов колонізації більшовицькою Росією України.

Стаття підготовлена відповідно до теми дисертаційного дослідження "Українське селянство в планах гетьманської держави П.Скоропадського, Директорії, Раднаркому УСРР, у боротьбі за владу (квітень 1918 – серпень 1919 рр.)", що пишеться автором на кафедрі етнології НПУ імені М.П. Драгоманова.

Метою дослідження є вивчення й розкриття сутності та основних напрямків колоніальної політики Росії, впливу більшовицької влади на селянство та її спроби вирішення земельного питання.

Запропонована тема й досі не знайшла змістовного й всебічного висвітлення ні у працях радянських й зарубіжних істориків [1], ні в історіографії незалежної Української держави [2].

Всі питання партійно-політичного, соціально-економічного, національного, господарчого, військового життя України погоджувалися з ЦК РКП(б), Раднаркомом РСФРР та особисто з Ленінінм. На його розгляд, як кінцевої інстанції, виносилися всі незгоди, протиріччя й непорозуміння в ЦК КП(б)У.

У ході окупації України червоними військами головним завданням висувалося впровадження, без всяких відхилень, стратегії і тактики російських стереотипів.

Відновлення власне більшовицької влади в Україні висувало нагальність термінового поповнення партійних рядів комуністами-організаторами, пропагандистами й агітаторами для ведення наступальної роз'яснювальної роботи серед широких верств україн-

ського населення, австро-німецьких окупаційних військ. За порадою Леніна ЦК КП(б)У в листопаді 1918 р. звернувся з відозвою до партійних організацій радянської Росії мобілізувати партійні кадри й направити найближчим часом в Україну сотні більшовиків-комуністів [3].

Місцеві організації РКП(б) великого значення надавали підготовці й утворенню українських комуністичних секцій. Наприкінці листопада – грудня 1918 р. вони були утворені при Московському, Петроградському, Курському, Орловському, Саратовському, інших комітетах РКП(б). 9 грудня 1918 р. Петроградський комітет РКП(б) постановив визнати Українську секцію більшовиків-комуністів, яка діяла у місті партійним органом при ЦК РКП(б) [4].

Українська секція при Курському комітеті РКП(б), зокрема, нараховувала 200 членів партії, що становило третину міської організації [5].

Як стверджує дослідниця діяльності Української секції при Петроградському комітеті РКП(б) Л.Степанова, комітети РКП(б) та Української секції оголосили загальну мобілізацію партійних сил в Україну. Туди направлялися, в першу чергу, комуністи-українці. Головним критерієм їх відбору було знання української мови, особливостей місцевої роботи. Відповідаючи на заклик ЦК КП(б)У, одним з перших за цю роботу взявся Чернігівський районний партійний комітет. Він направив Мчлинському, Погарському, Середньобузькому і Унечському партійним комітетам рознарядку негайно виділити по 5 комуністів з кожної організації і направити їх на роботу в Україну. В їх обов'язки входило ведення агітаційно-пропагандистської роботи і організація радянської влади на місцях. Подібні і направлення про мобілізацію комуністів на роботу в Україну ухвалили також Українські секції при Курському, Московському і Саратовському комітетах РКП(б), а українська секція Петроградського комітету організувала у розпорядження ТРСУУ комуністичний батальйон із моряків-українців. Одночасно із Росії в Україну відправляли сотнями й тисячами тиражі пропагандистської літератури, декрети Раднаркому, відозви, газети, листівки тощо. У грудні 1918 р. у Москві відкрили Український університет і агітаційні курси, де здійснювали підготовку політпрацівників для українських військових частин [6].

Особливо велику роботу в цьому напрямку провели Петроградський комітет РКП(б) спільно з Українською секцією. У середині грудня 1918 р. Петроградська "Правда" помістила відозву

Української секції із закликом до українських партійних і радянських працівників зголоситися для відправки на роботу в Україну. Уже 10 січня 1919 р. зібрання секцій ухвалило негайно відправити у розпорядження ЦК КП(б)У і ТРСУУ першої черги комуністів-українців [7].

Нааявних кадрів українських комуністів було недостатньо, тому разом з ними для роботи на теренах України відряджали також місцевих партійних працівників, які мали досвід організаційної й агітаційно-пропагандистської роботи і, в першу чергу, представників робітничого класу – спеціалістів різнобічних професій: майстри виробничих процесів, металісти, друкарі і складальники друкарень, слюсарі-механіки та ін. Перевага надавалася комуністам, що пройшли відповідну підготовку на курсах Вищої партійної школи та при агітаційно-пропагандистському відділі Петроградського окружного воєнного комісаріату. Протягом 18–19 і 24 квітня 1919 р. агітаційно-пропагандистський відділ Союзу комун Північної області видав посвідчення й анкети 10-ти комуністам, які направлялися в Україну [8].

Петроградський комітет РКП(б) і його Українська секція проводили ретельний відбір людей, які мали бути відправлені на роботу в Україну. У січні–лютому 1919 р. на їх розгляд було подано 200 заяв різних установ і організацій Петрограду про свою згоду виїхати працювати в Україну. Після ретельної перевірки дозвіл отримали 120 кандидатур. За підрахунками Л.Степанової протягом названого періоду на роботу в Україну було відправлено 5 груп загальною кількістю 72 особи [9].

Протягом листопада 1918 р. – січня 1919 р. ЦК РКП(б) відправив в Україну 618 комуністів [10]. У результаті цих заходів ряди партійних і радянських працівників в Україні значно поповнилися.

Які ж завдання вирішував Тимчасовий робітничо-селянський уряд України протягом майже півторамісячного перебування при владі? Його діяльність зводилася до наступного: по-перше, не мудруючи лукаво і "надмірно" не перенавантажуючись, він поширював на теренах України декрети, закони, розпорядження і постанови, прийняті за час встановлення радянської влади в Росії, замінюючи в них лише одне слово "Російська" на "Українська", не рахуючись з тим, підходять вони для України, чи ні. Серед них Декрет Тимчасового робітничо-селянського уряду України про організацію Відділу внутрішніх справ; Декрет і положення про організацію влади в центрі і на місцях; Декрет про створення Війсь-

кової ради Української Радянської армії (30 листопада 1918 р.); Декрет про організацію Всеукраїнської надзвичайної комісії (ВУНК, 3 грудня 1918 р.); Декрет про надзвичайні комісії (27 грудня 1918 р.); Декрет про порядок націоналізації підприємств (11 січня 1919 р.); Розпорядження Відділу внутрішніх справ ТРСУУ ревкомам та радам про ліквідацію буржуазного державного апарату та відновлення радянських органів влади (13 січня 1919 р.). Після переїзду ТРСУУ з території РСФРР до Харкова, декретом від 6 січня 1919 р. (опублікований 14 січня) він проголосив Україну "Українською Соціалістичною Радянською Республікою" [11]. По-друге, основна його увага була зосереджена на боротьбі за верховенство у владі, яка велася поміж головою уряду Г.П'ятаковим та членом уряду Артемом (Ф.Сергеєвим) і дістала назву "Криза голови уряду."

Протириччя, постійні конфлікти і незгоди в ЦК КП(б)У і ТРСУУ призвели до того, що більшість їх членів виступили проти перебування Г.П'ятокова на посаді голови уряду. 10 січня 1919 р. з Харкова до Москви на ім'я В.Леніна надійшла телефонограма: "ЦК КП(б)У вирішив, не висуваючи кандидатури із наявного складу уряду і ЦК, запропонувати Вам негайно прислати Християна Георгійовича Раковського. Тільки в цьому разі криза голови уряду не стане урядовою ...". Телеграму підписали члени Президії ЦК КП(б)У Артем (Ф.А.Сергєєв), Є.Й.Квірінг і Я.А.Яковлев (Єпштейн).

16 січня 1919 р. ситуація в Україні розглядалася першим питанням порядку денного засідання ЦК РКП(б). Було прийнято постанову відправити в Україну Х.Раковського на посаду голови уряду республіки. На цей час ситуація в Україні настільки загострилась, що того ж 16 січня П'ятакова було звільнено від обов'язків голови уряду і обрано Артема. Але результати були настільки непереконливими (за звільнення П'ятакова проголосували 4 члени уряду, проти 1, утримались 2; за обрання Артема – 3, проти 1, утримались 3), що цей захід вирішував проблему в цілому. Про це обидва 17 і 18 січня телеграфно сповістили В.Леніну.

19 січня 1919 р. на зустрічі Леніна з Раковським досягнута домовленість про необхідність негайного відновлення єдності в КП(б)У, ліквідації партизанщини на території України, організації там дисциплінованої Червоної армії. Події розвивалися миттєво. Через два дні Х.Раковський виїхав в Україну. 23 січня 1919 р. – брав участь в урядовому засіданні, а 24 січня 1919 р. його одногосно обрали головою ТРСУУ. Ленін у листі того ж дня до

Х.Раковського писав: "Шлю вітання, ваш Ленін" [12]. В урядовому засіданні брали участь: Артем (Ф.Сергеев), К.Ворошилов, В.Затонський, Є.Квірінг, Ю.Коцюбинський, Б.Магідов, В.Межлаук, Г.Пятаков, М.Рухимович. Постановою Тимчасового робітничо-селянського уряду України Х.Раковський був призначений головою уряду. Тоді ж цю постанову підтвердив ЦК КП(б)У [13].

Новообраний голова ТРСУУ не приховував намірів Росії щодо України, як її геополітичне значення у відродженні "єдиної, неподільної". Як і за часів Хмельниччини, починаючи з Переяславської Ради Наддніпрянській (Східній) Україні відводилася роль периферійної окраїни тепер уже РСФРР.

Таке ж недоброї пам'яті значення надавалося і маріонетковому Тимчасовому робітничо-селянському уряду України, який було використано як ширму, прикриття для окупації України більшовицькою Росією. Незважаючи на численні заяви наркома закордонних справ Росії Г.Чичеріна, до яких пізніше приєднався і Х.Раковський, про те, що російські війська на Україну не наступають і що війна там ведеться між військами Директорії і військами цілком незалежного і самостійного ТРСУУ, останній уже в якості голови цього уряду розкрив справжню причину його створення: 1. "Тимчасовий робітничо-селянський уряд України створений за постановою ЦК РКП, є його органом і здійснює усі розпорядження й накази ЦК РКП безумовно. 2. Тимчасовий робітничо-селянський уряд України, не будучи по суті самостійним, не створив і не збирається створювати свого незалежного командування, назвавши Реввійськграду групи курського напрямку "Реввійськградою Української радянської армії" виключно для того, щоб можна було говорити про радянську армію України, а не про наступ російських військ, тобто продовжувати ту політику, котра започаткована була організацією Тимчасового робітничо-селянського уряду України. Це перейменування аж ніяк не означало і не означає ніяких суттєвих змін, тим більше, що особовий склад названої Реввійськрази визначений не нами, а центральною установою РСФРР, і вона є тією ж самою Реввійськградою групи військ курського напрямку, але отримала тільки іншу вивіску для України" [14].

Виступаючи через кілька днів на засіданні Харківської ради (січень 1919 р.), Х.Раковський підкреслив, що очолюваний ним уряд "продовжуватиме справу революції в Україні доти, доки Всеукраїнський з'їзд Рад, до якого вже готувалися, прийме рішення

про те, до кого перейде влада", а у відповідь на заяву представників українських та європейських соціалістичних партій, які стояли на радянській платформі й "намагалися переконати уряд, що влада в Україні може закріпитися тільки за умови співпраці лівих сил" Х.Раковський на засіданні 13 лютого 1919 р. Київської ради наголосив, що "національні домагання українців не зустрінуть в його особі підтримки" [15]. Ось пряма мова колонізатора з колонізованими, хазяїна з рабами.

29 січня 1919 р. ТРСУУ було реорганізовано в Раду народних комісарів, а його відділи перетворені у народні комісаріати (наркомати). Певний час його ще називали ТРСУУ. 7 березня 1919 р. Третій Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, заслухавши й обговоривши звіт ТРСУУ, висловив йому повну довіру і схвалив його внутрішню і зовнішню політику", спрямовану на встановлення диктатури пролетаріату й найбільшого селянства, і постановив: "Радянський уряд України перестає бути тимчасовим і називається надалі: Робітничо-Селянський уряд Української Соціалістичної Радянської Республіки" [16]. Правда, уже 8 березня 1919 р. у резолюції з продовольчого питання і в затвердженій 10 березня Конституції уряд називається Раднарком [17].

Головою Раднаркомом УСРР було затверджено довірену особу В.Леніна Х.Раковського. На урядові посади висунуті відомі російські політичні і державні діячі: М.Подвойський – нарком військових справ; В.Мещеряков – нарком землеробства; О.Ж.Шліхтер – нарком продовольства; М.Скрипник – голова Верховної соціалістичної інспекції і нарком державного контролю; В.Антонов-Овсієнко – командувач військами УСРР; Ю.Коцюбинський і Д.Щаденко – члени Реввійськради. Решта членів уряду українські, партійні, радянські і військові діячі, більшість яких отримала вишкіл у радянській Росії: Артем (Ф.Сереев) – нарком радянської пропаганди; К.Ворошилов – нарком внутрішніх справ; П.Жарко – нарком шляхів; В.Затонський – нарком освіти; Ф.Земіт – нарком фінансів; Є.Квірінг – голова Ради народного господарства; Б.Магідов – нарком праці; П.Тутишкін – нарком охорони здоров'я; О.Хмельницький – нарком юстицій.

У різні урядові інстанції, організації, органи радянської влади, та міліції були додатково направлені тисячі комуністів з радянської Росії [18].

За співробітництво з урядом Х.Раковського на платформі радянської влади висловили: Українська партія лівих соціалістів-революціонерів (УПЛСР), Українська партія соціалістів революціонерів (УПСР – центральна течія), Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП – незалежних), Всеукраїнська рада селянських депутатів, Всеукраїнська селянська спілка та ін. Головна їх вимога: "Суверенна незалежна Українська Соціалістична Радянська Республіка в непорушному союзі з іншими соціалістичними радянськими республіками." Їх позицію активно підтримали губернiальні і повітові з'їзди рад України. Київський повітовий з'їзд рад засідання селянських робітничих депутатів, засідання якого приходили 24–25 березня 1919 р., привітавши радянську систему влади в Україні, постановив: 1. "Трудове селянство, котре на ділі довело свою революційну здібність, яке весь час боролосся з контрреволюцією і невпинно йде до соціалізму, буде справді стояти на ґрунті радянської влади і захищати її, але, приймаючи до уваги велику чисельність селянського класу в Україні, заявляє, що всі органи влади, а особливо Ради Депутатів, як у центрі, так і на місцях, мають складатися у переважній більшості з селянських представників. З'їзд закликав трудове селянство та фабрично-заводське робітництво до спільної революційної творчості і до непохитного прямування до соціалізму. 2. Радянська влада не повинна підмінятися чиновничо-бюрократичним апаратом, тобто ні комісари, ні коменданти не повинні мати більше права у повітах, ніж Ради Депутатів. Радянська влада мусить бути децентралізованою. 3. З'їзд постановляє докласти усіх зусиль до організації Радянської влади на місцях; повітові з'їзди для виборів органів влади мають скликатися і відбуватися при повній волі виборців, без всяких зловживань з боку адміністрації. Куркулі у виборах не можуть брати участі. 4. Українська Соціалістична Радянська Республіка мусить бути суверенною і ні від кого не залежною, але в міцному союзі з іншими соціалістичними республіками" [19].

Проте, як уже згадувалося, ні I, ні II з'їзди КП(б)У на співпрацю з іншими партіями, навіть тими, що визнавали форму радянської влади, не пішли [20]. III з'їзд КП(б)У, засідання якого, на відміну від перших двох, проходили на території України, 1–6 березня 1919 р. у Харкові, на вечірньому засіданні 4 березня в резолюції "Про відношення до дрібнобуржуазних партій" записав: "Ніякі узгодження з такими дрібнобуржуазними партіями, як праві

есери, меншовики, ліві есери незалежні, українські соціал-демократи та інші неприпустимі" [21].

Окупація України російськими військами на початку 1919 р. внесла корінні зміни також у відносини більшовиків з українським селянством. Як встановлено, проголошений Другим Всеукраїнським з'їздом рад наприкінці 1917 р. декрет про землю, Ленін розглядав як популістську акцію, підступну гру на соціальних інтересах селян, з метою використання їх руху для узурпації більшовиками влади. Ідеї більшовиків, як міна сповільненої дії, спокусили широкі верстви села, які стали заручниками, зняряддям у їх боротьбі за владу. Водночас вони спрямували енергію селянського руху проти поміщиків разом з ними й проти Тимчасового уряду та проселянської есерівської партії, тобто зафіксували у свідомості селян, що шлях до отримання ними землі відкрили більшовики, а не есери. Це призвело до розколу партії есерів на ліву і праву частину. Саме так розцінив цей підступний ленінський удар англійський дослідник Є.Кар. Виступаючи на другому Всеросійському з'їзді Рад, Ленін заявив, що оголошенням декрету про землю уряд виконав своє завдання в аграрній сфері, реорганізацію сільського господарства мали проводити самі селяни чи в більшовицькому, чи в есерівському дусі, головне, щоб селянство на практиці переконалося, що поміщиків на селі більше немає, тим самим більшовики позбавили своїх опонентів спроб боротися за владу, зруйнували політичні соціальні й економічні структури старого суспільства, які могли стати на заваді нового комуністичного. Вжиті заходи сприяли переходу влади в більшій частині Росії до Рад, ліквідації Тимчасового уряду, урядових структур, що виникли на окраїнах Російської імперії, в тому числі і Української Центральної Ради, розгону Установчих зборів, розпуску регулярної армії, націоналізації близько 1000 великих промислових підприємств, конфіскації маєтностей великих землевласників тощо.

Але на порозі постала ще небезпечніша, ніж повалений капіталізм, – соціальна стихія у місті й на селі [22]. Проте одна справа проголосити стихію дрібного власника ворогом диктатури пролетаріату і соціалізму, інша – як боротися з нею. Оголошення війни всьому селянству, бо саме воно і було одним з головних дрібних власників – означало цілком прогнозовані наслідки, як це вже сталося в Україні з Тимчасовим урядом, Центральною Радою, короточасним захопленням влади більшовиками наприкінці 1917 р. – на поч. 1918 р., Українською державою гетьмана

П.Скоропадського, австро-німецькими окупаційними військами та власне вже і з Директорією.

Тому найважливішим завданням Ленін вважав диференціацію селянства, привнесення класової боротьби у середовище самого селянства. Ще на початку ХХ ст. він писав, що для успіху буржуазно-демократичної революції робітничому класу потрібен союз з усім селянством країни, а на етапі соціалістичної революції – з найбіднішими його верствами. У 1905 р. у праці "Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції" В.Ленін наголошував на необхідності укладання союзу пролетаріату з менш заможним селянством для спрямування його під приводом боротьби за соціалістичну революцію проти більш заможної частини селян. У реальному житті, на практиці ця теза виявилась помилковою, бо і на етапі так званої соціалістичної революції у ній брало участь все селянство в цілому, яке виступало за ліквідацію великого приватного землеволодіння [23].

Однак ідея досягнення союзу робітничого класу з найбіднішим селянством не полишала Леніна. У Росії вона була проведена насильно у життя влітку 1918 р. із створенням комітетів бідноти (комбідів). В Україні у зв'язку з перебуванням при владі спочатку Центральної Ради і запрошеними нею австро-німецькими окупаційними військами, а потім їх ставленика гетьмана П.Скоропадського, якого замінила Директорія, створення комітетів бідноти розпочалося під час наступу на терени України російських окупаційних військ наприкінці 1918 – навесні 1919 р. За декретом і положенням ТРСУУ від 30 листопада 1918 р. на комітети бідноти покладалися функції органів державної влади у волостях і селах, крім тих, де уже діяли ревкоми. При цьому в документі особливо підкреслювалося, що вони організовуються виключно членами КП(б)У і що до них мають входити тільки прибічники радянської влади, вихідці з найбідніших селян [24].

В основу створення комітетів бідноти було покладено досвід РСФРР. Користуючись цим досвідом, 17 січня 1919 р. ТРСУУ прийняв постанову "Про утворення волосних і сільських комітетів бідноти". Спираючись на російський документ, у ній проводилися ідентичні організаційні принципи, права, обов'язки і функції комітетів бідноти. Вони організовувались повітовими революційними комітетами. Сільські комбіди обиралися у складі трьох осіб на загальних зборах чи сходах селян і були підзвітні волосним комітетам. Волосні – у складі 5–7 осіб на волосних з'їздах і мали по-

двійне підпорядкування. У продовольчому плані діяли і звітувалися перед вищими продовольчими органами, в адміністративному – перед повітовими революційними комітетами. До обов'язків комітетів бідноти входили: поділ хліба, предметів першої необхідності та сільськогосподарських знарядь, сприяння продовольчим органам у вилученні хлібних надлишків у заможних селян, інших сільських багатіїв, проведення в життя постанов і декретів радянської влади [25]. За постановою 14 травня 1919 р. Всеукраїнського виконавчого комітету рад УСРР [26] (стосовно назви цього Всеукраїнського органу: 1917–1918 рр. – Центральний виконавчий комітет рад України (ЦВК); 1919 р. – Всеукраїнський центральний виконавчий комітет рад УСРР (ВЦВК); у 1920–1934 рр. – Всеукраїнський центральний виконавчий комітет УРСР (ВУЦВК); у 1935–1938 рр. – Центральний виконавчий комітет УРСР (ЦВК) [27]) компетенція комітетів бідноти як місцевих органів влади значно розширилась. Вони повинні були виконувати роль органів пролетарської диктатури на селі, складати списки господарств за кількістю їдців, землі, засіяної площі, худоби; вести облік зібраного зерна і вилучати у заможніших його лишки відповідно до розпорядків; сприяти організації громадського обробітку землі й об'єднання сільської бідноти у колективи; налагодити контроль за діяльністю радгоспів, колективних господарств та кооперативів, охорону революційного порядку; вести нещадну боротьбу з так званим "куркульським бандитизмом", до якого нерідко зараховувалися численні верстви середнього селянства, з поширенням спекуляції; сприяти мобілізації до Червоної армії, в боротьбі з дезертирством; вести ідейно-політичну і культурно-просвітницьку роботу серед селянства, організувати всебічну допомогу сім'ям червоногвардійців тощо [28].

Ідею окремої організації сільської бідноти підтримали губернські й повітові з'їзди рад, зокрема: III Лохвицький повітовий з'їзд Полтавської губернії [29], з'їзд волосних земельних відділів Черкаського повіту [30], I Васильківський повітовий з'їзд Київської губернії [31]. Другий Подільський губернський з'їзд рад у середині травня 1919 р. постановив: "Негайно приступити до створення міцної організації бідноти". Причому головним завданням радянської влади з'їзд вважав дбайливе ставлення до середнього селянства, створення союзу бідноти з середняком проти куркуля, організації "соціалістичного землеробства, тільки за якого можливе справжнє задоволення всіх потреб трудящих" [32].

Проти створення комітетів бідноти, спрямованих на розкол селянства, рішуче виступили українські ліві партії соціалістично-революціонерів (боротьбистів) та незалежників. Незважаючи на жорсткий політичний тиск більшовиків, селяни одного з хуторів Василівської волості Полтавського повіту, вважаючи усіх селян рівними, виступили проти організації комітетів бідноти. Більше того, Полтавський губернський комітет КП(б)У у звіті за січень–лютий 1919 р. в ЦК КП(б) визнав на даний час розкол села небажаним, а тому організацію комітетів бідноти вважав несвоєчасною [33].

В організаційному формуванні комітети бідноти пройшли два етапи. Перший (січень–травень 1919 р.), коли до них обиралося найбідніше селянство. Другий (червень–липень 1919 р.) розпочався з прийняття уже згаданої постанови ВЦВК рад УСРР від 14 травня, згідно якої право обирати й бути обраними до комітетів бідноти надавалося малозаможному селянству [34].

Комітети бідноти потрібні були більшовикам не лише з ідейних міркувань, не тільки домогтися розколу в середовищі самого селянства, але й для вирішення таких гострих і вкрай необхідних завдань продовольчої та земельної політики. Заради цього вони йшли навіть на непопулярні й непередбачувані кроки, що в кінцевому підсумку призвели вдруге до втрати радянської влади в Україні. Одним з таких непопулярних заходів стала заміна комітетами бідноти вже діючих на місцях рад. Дані про це збереглися в архівах Волинської, де комбідами було замінено 1528 рад, Київської – 113, Подільської – 1320 і Чернігівської – 1243 – губернії. Загалом із 16 тисяч виконкомів рад не менше 5 тис. їх було перетворено у комбіди. Перед вступом денікінців в Україну тут нараховувалося 165 волосних і понад 15 тис. 100 сільських комітетів бідноти [35]. За підрахунками П.М.Тригуба, із 1666 анкет делегатів III Всеукраїнського з'їзду Рад (березень 1919 р.) з'ясувалося, що наприкінці 1918 р. – на початку 1919 р. революційні комітети діяли у 65,5% місцевості України, комітети бідноти – у 7,1%. В решті 27,4% анкет відповідей на форму влади відсутня. Можна лише припускати, що там або діяли ради, або органи земельного самоврядування [36].

В цілому ж, діяльність комітетів бідноти відчутних результатів не принесла, а спроба внести розкол у середовище селянства, протиставити інтереси бідніших верств решті сільського населення закінчилася політичною кризою радянської влади.

Навесні 1919 р. кістлява рука голоду охопила Росію, продовольчі труднощі її сягнули крайніх меж. Задовольнити потреби

продовольства всередині країни не було чим. Тому вся увага, всі погляди, всі надії прикуті були до України. Більшовицьке керівництво РСФРР головним завданням висувало необхідність відновлення радянської влади в Україні. Лише таким шляхом можна було отримати доступ до її продовольчих ресурсів. До Першої світової війни українські селяни щорічно вирощували і збирали на своїх полях близько 1 млрд. пудів хліба, значна частина якого вивозилася за кордон і на внутрішній ринок, тобто хліб розглядався як товар, продаж якого був одним із джерел придбання промислових товарів та "задоволення господарчих, побутових і культурних потреб селянства". З Херсонської губернії, зокрема на ринок вивозилося майже 65% зібраного врожаю, з Таврійської 60%, Катеринославської – під 50%. Продовольча криза, яка особливо посилилася в роки війни, хоч і суперечила інтересам селянства, проте "своєрідно сприяла розвитку революційних процесів" та змушувала і царський, і Тимчасовий уряд "застосовувати державні форми продовольчого регулювання" [37], які далеко не завжди виправляли становище. Виробники хліба влаштовували спротив таким заходам, які закінчувалися збройними виступами селян, особливо під час австро-німецької окупації. Ще більшої гостроти набуло це питання після окупації України більшовицькими військами й запровадження "продрозверстки". Ось що писала з цього приводу Московська рада робітничих і червоногвардійських депутатів у відозві до населення 6 лютого 1919 р.: "Товариші! Перемога повстання робітників і селян на Україні, встановлення у Харківській, Катеринославській, Полтавській губерніях і частині Донецького басейну влади рад *відкриває шлях порятунку робітників і трудових мас Росії від голоду і господарської розрухи*. Українська червона армія робітників і бідніших селян відвоювала у німецьких імперіалістів і місцевих поміщиків, куркулів і буржуазії дуже великі запаси хліба, м'яса, жирів, цукру, солі, кормів, вугілля, взагалі всього того, без чого голодує, хворіє та вмирає людність наших місць. Запаси продуктів перевищують десятки мільйонів пудів. В цих запасах наш порятунок, наших родин, наших дітей ... Кожний завод, фабрично-заводський комітет, професійна спілка, районна рада і партійний осередок повинні виділити дійсних робітників і послати їх на цю роботу." Вона закликала послати з Москви, Петрограда, Іванова-Вознесенська в Україну "кілька сотень діяльних робітників" для заготівлі продовольства і відправки його в Росію. *"Порятунок від голоду, від розрухи, – закінчувалася відозва, – в наших руках!"* У такому ж дусі опу-

блікована 26 лютого 1919 р. стаття в газеті "Правда". В ній повідомлялося, що в Україні близько 200–300 млн. пудів хлібних лишків і що, за неперебільшеними даними, вона ще до весни може дати голодуючим півночі і центру, окрім хліба: "близько 200 тис. пудів мороженого м'яса, до 200 тис. пудів сала, 300 тис. пудів сухих овочів, значну частину картоплі, близько 7 млн. пудів цукру, цукерні виробу і небагато пшона." Частину продуктів: 175 вагонів хліба і близько 2 млн. пудів цукру – уже вивезено. Зараз вантажать 392 вагони солі і 275 вагонів інших продуктів. У статті зазначалося, що це лише невелика частина продуктів, "на котру має право рахувати СРСР Росія. Головне продовольче завдання, яке стоїть перед СРСР Росією на Україні, далеко ще не вирішено. Треба якнайшвидше і як у найбільшій кількості одержати в Україні хліба і м'яса. До розв'язання цього питання ми тільки що приступаємо" [38].

Які ж шляхи розвитку продовольчої політики у Республіці бачилися партійному і радянському керівництву Росії й України? Про це дізнаємось з виступу наркома продовольчих справ українського уряду О.Шліхтера на III Всеукраїнському з'їзді Рад, засідання якого проходили 6–10 березня 1919 р. у Харкові. Головним завданням він вважав не налагодження виробництва, а розподіл продовольства, заміну капіталістичного товарообміну на соціалістичний продуктообмін, для чого необхідно провести "колосальну роботу з обліку всіх основних продуктів, що будуть вироблені народною працею" [39]. З виступу Шліхтера стало зрозумілим, що про продуктообмін йдеться скоріше в теоретичному плані, тоді як Наркомпрод прагнув фактично вирішити найбільш гостре, важке і термінове питання шляхом "викачки в міру можливості якомога більшої кількості хліба у надзвичайно стислі терміни" [40]. Зважаючи на це, будівництво продовольчого апарату "пропонувалось розглянути як класовий захід", а самі продоргани повинні бути "пронизані зверху донизу принципом панування диктатури пролетаріату і селянської бідноти" [41]. Продовольча політика у всіх питаннях і найголовніше у продовольчому, "повинна ставитися твердо і ясно", – наголошував нарком. Ми ні перед ким не маємо звітуватися, що "навіть у ситці ми відмовляємо тому, хто є нашим класовим ворогом" [42]. Саме у відношеннях з куркулями усі засоби будуть добрими ... "Якщо потрібно стягувати, будемо стягувати, якщо потрібно зовсім задушити, будемо душити" [43].

Продовольче питання настільки було болючим для селянства, що до участі в його обговоренні записалося біля 80 делегатів.

Представник боротьбистів – партії найбільш прихильної до комуністів, К.Тараненко заявив: "ми не бачимо того конкретного плану, який необхідно відразу ж запровадити в життя. Ми чули тільки про план вибивання – і більше нічого" [44], а делегат Лопандя наголосив: для того, щоб селяни віддали хліб, "треба не тільки дати у село зброю ..., найвірнішим засобом буде дати товари першої необхідності: залізо, шкіру, мануфактуру, і тоді все буде завалене хлібом" [45]. На з'їзді голосувалися дві резолюції: лівих есерів і комуністів. Не дивлячись на висловлену критику, перемогла остання. З'їзд затвердив державну монополію на заготівлю хліба, введення твердих цін і підкреслив, що їх реалізація може бути забезпечена "продовольчими заходами класової боротьби, побудованими на принципах диктатури пролетаріату і селянської бідноти" [46]. Для успішного вирішення продовольчого питання найважливішим завданням з'їзд вважав також масову організацію комітетів бідноти.

12 квітня 1919 р. РНК УСРР затвердила Декрет "Про розверстку надлишків урожаю 1918 р. і попередніх років", який знаменував перехід переважно до примусових, насильних методів заготівлі хліба та шляхом направлення в українські села російських робітничих продовольчих загонів. Наприкінці 1918 р. – навесні 1919 р. тільки з Москви в Україну та у південні губернії Росії було направлено 210 продзагонів у складі понад 6 тис. робітників [47]. Всього ж у 1919 р. українських селян грабували 87 загонів із Петрограда, Москви, Іваново-Вознесенська, Кронштадта, Шуї, Володимирської, Нижньоновгородської, Смоленської та інших губерній РСФРР, які налічували понад 2,5 тис. бійців [48] (за іншими даними – 46 продзагонів чисельністю 1500 бійців) [49]. Навесні 1919 р. формування робітничих продзагонів розпочалося і в Україні. Вони діяли у Донбасі, Катеринославській, Київській, Миколаївській, Одеській, Харківській, Чернігівській та інших губерніях. У першому півріччі партійні і профспілкові організації України направили до них 5 тис. робітників [50].

Проте хліба майже не додалося. Значну лепту в цю справу вніс також продовольчий апарат, що розрісся до неможливих розмірів і перетягував на себе багато витрат. При плані в 140 млн. пудів вдалося зібрати – за кращими показниками – 10,5; за даними О.Шліхтера – 8, Х.Раковського – 4–5 млн. пудів [51].

Таким чином, у 1919 р. і на Україні "законодавчо було закріплене воєнно-комуністичне відчуження селянина від результатів його праці, значно підірвана система ринкового обміну між містом

і селом, встановлено централізований збір і розподіл продовольства через державний апарат...[52]. Головним гаслом цього періоду стало: "грабуй і відбирай" або "розділяй і владарюй". Одним словом, ленінська ідея привнесення класової боротьби в середовище селянства, замість простого товарообміну між містом і селом, твердо стала в порядок денний.

Література

1. Очерки истории Коммунистической партии Украины. Изд. четвертое, доп... – К., 1977; Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. – Т. 5: Велика жовтнева соціалістична революція і громадянська війна на Україні (1917–1920). – К., 1977; Минц И.И. Год 1918-й. – М., 1982; История Украинской ССР. В 10 т. – Т.6: Великая Октябрьская социалистическая революция и гражданская война на Украине (1917–1920). – К., 1984; Октябрь и гражданская война на Украине: Страницы истории. – К., 1987; Гамрецкий Ю.М., Тимченко Ж.П., Щусь О.И. Триумфальное шествие Советской власти на Украине. – К., 1987. Шаповал М. Великая революція і українська визвольна програма. – Прага, 1927; Христюк П. Записки і матеріали до історії Української революції 1917–1920 рр.: У 4 т. – Прага, 1921–1922.
2. Хміль І.В. Під гаслом комуни. – К., 2002; Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки 1918–1920. Док. і матеріали: У 2 т. – К., 2006; Історія українського селянства: У 2 т. – К., 2006.
3. Гражданская война на Украине. 1918–1920: Сб. док. и материалов: В 3 т., 4 кн. – К., 1967. – Т. 1. – Кн. 1. – С. 467–468.
4. Хміль І.В. Під гаслом комуни. – С. 43.
5. Курська правда. – 1918. – 29 ноября.
6. Степанова Л.П. Українська секція Петроградського комітету РКП(б) (грудень 1918–січень 1919 рр.) // Український історичний журнал. – 1973. – №2. – С. 36; Курська правда. – 1918. – 29 ноября, 7 декабря; Известия второй армии (орган политотдела 2-й армии Восточного фронта). 1918. – 23 декабря; Хміль І.В. Під гаслом комуни. – С. 44.
7. Степанова Л.П. Українська секція Петроградського комітету РКП(б). – С. 37.
8. Хміль І.В. Під гаслом комуни. – С. 45.
9. Хміль І.В. Під гаслом комуни. – С. 45; Степанова Л.П. Українська секція Петроградського комітету РКП(б). – С. 37.
10. Хміль І.В. Під гаслом комуни. – С. 45.
11. Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни: Зб. док. і матеріалів. – К., 1962 – С. 44–51.
12. Мельниченко В.Ю. Чи був Раковський конфедералістом? // Про минуле заради майбутнього: Зб. наук. праць. – К., 1989 – С. 283–285; Хміль І.В. Під гаслом комуни. – С. 45–46.

13. Мельниченко В.Ю. Чи був Раковський конфедералістом? – С. 285
14. Політична історія України ХХ століття: У 6 т. – К., 2006. – Т. 2. – С. 328; Хміль І.В. Під гаслом комуни. – С. 47; ЦДАГО України, ф. 2, оп. 1, спр.1, арк. 16–17.
15. Рєєнт Олександр. У робітнях історичної науки. – К., 1999. – С. 4.
16. Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни. – С. 91.
17. Там само. – С. 93–96.
18. Хміль І.В. Під гаслом комуни. – С. 47–48.
19. Христюк Павло. Замітки і матеріали української революції. 1917–1920 рр. – Т. 4. – Прага, 1922. – С. 82–83; Хміль І.В. Під гаслом комуни. – С. 48–49.
20. Первый съезд Коммунистической партии (большевиков) Украины. 5–12 июля 1918 года: Протоколы. – К., 1988. – С. 190–191; Комуністична партія України в резолюціях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. У 2 т. – К., 1977. – Т. 1. – С. 22–37.
21. Третій з'їзд Комуністичної партії більшовиків України 1–6 березня 1919 р. К., 2002. – С. 201.
22. Історія українського селянства. У 2 т. – К., 2006. – Т. 1. – С. 560–568.
23. Історія українського селянства. – Т. 1. – С. 568; Хміль І.В. Аграрна революція в Україні: березень 1917 – квітень 1918 р. – К., 2000. – С. 60; Його ж. Під гаслом комуни. – С. 52.
24. Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни. – С. 46.
25. Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни. – С. 52–55; Хміль І.В. Під гаслом комуни. – С. 53.
26. Бабій Б.М. Місцеві органи державної влади Української РСР: 1919–1920. – К., 1956. – С.189.
27. Великий Жовтень і громадянська війна на Україні // Енциклопедичний довідник. – К., 1987. – С. 125.
28. Історія українського селянства. – Т. 1. – С. 569; Хміль І.В. Під гаслом комуни. – С. 53–54.
29. Известия Лохвицкого военно-революционного комитета. – 1919. – 1 февраля.
30. Державний архів народного господарства Російської Федерації (далі ДАНГ РФ), ф. 478, оп. 1, спр. 331, арк.69.
31. ДАНГ РФ, ф. 478, оп. 1, спр. 331, арк. 6.
32. ДАНГ РФ, ф. 478, оп. 1, спр. 331, арк. 6.
33. Історія українського селянства. – Т. 1. – С. 569; Березовчук М.Д. Перші соціалістичні перетворення на селі. – К., 1976. – С. 71.
34. Бабій Б.М. Місцеві органи державної влади Української РСР. – С.189.
35. Тригуб Л.Н. На защите завоеваний Великого Октября. – Киев-Одеса, 1987. – С. 19.

36. Там само. – С. 11,15.
37. Історія українського селянства. – Т. 1. – С. 569–570;
38. Хміль І.В. Під гаслом комуни. – С. 50–51.
39. III Всеукраїнський з'їзд Рад (6–10 березня 1919 р.): Стенограф. звіт. – Харків, 1932. – 109.
40. III Всеукраїнський з'їзд Рад – С. 109.
41. Там само. – С. 110.
42. Там само. – С. 117.
43. Там само. – С. 117–118.
44. Там само. – С. 119
45. Там само. – С. 123.
46. III Всеукраїнський з'їзд Рад – С. 146; Історія українського селянства. – Т. 1. – С. 570–571.
47. Кондуфор Ю.Ю. Робітничі продовольчі загони на Україні в 1919 році. – Харків, 1959. – С. 39.
48. Кондуфор Ю.Ю. Робітничі продовольчі загони на Україні в 1919 році. – С. 40; Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. – К., 1976. – Т. 5. – С. 385–386.
49. Історія українського селянств. – Т. 1. – С. 571.
50. Кондуфор Ю.Ю. Робітничі продовольчі загони на Україні в 1919 році. – С. 45; Історія Української РСР. – Т. 5. – С. 385.
51. Історія українського селянства. – Т. 1. – С. 571;
52. Там же. – С. 571.

І.В.Мазур

Губерніальне місто Чернігів у 1920–1925 рр.

З 1797 р. місто Чернігів стало центром Малоросійської, а з 1802 р. – Чернігівської губернії Російської імперії. За часів розвитку капіталістичної промисловості, що почався після реформи 1861 року, з ряду об'єктивних причин Чернігів так і не відбувся як великий промисловий центр.

Після остаточного встановлення в Чернігові радянської влади, наприкінці жовтня 1919 року, почалося відновлення зруйнованої економіки та народного господарства, перекроювання територіально-адміністративних меж регіону та зміна статусу і функцій ряду міст і міських селищ. Звичайно, 20-ті роки є досить студійовані у вивченні певних галузей, об'єктів, організацій, процесів та явищ, що спостерігаються на той час як в історії губернії, так і українських міст зокрема. Однак вони лише частково висвітлюються у працях Д.Гриня, А.Гонтаря, В.Машенка, Б.Лозовського, В.Підгаєцького, П.Пирога та інших [1]. На жаль, як в радянських,